

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ЧИННИК ЗРУШЕНЬ У СТИЛІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ МОВИ

Унаслідок усвідомлення суспільством руйнівної сили агресії, зокрема агресії вербальної, предметом наукових досліджень стала толерантність як соціокультурний феномен, що вивчається в різних аспектах: соціологічному, політологічному, лінгвістичному, а також з точки зору проблем організації масової та міжкультурної комунікації. Толерантність розглядається як необхідний атрибут громадянського суспільства та демократичної держави, яка прагне до забезпечення рівних умов для всіх мешканців країни, соціальних і етнічних груп. Тому в реалізації принципу толерантності вбачають втілення ідеї «справедливості – тобто створення спеціальних умов для компенсування більш слабким групам їх соціальних чи природних обмежень» [4, с. 90]. Дотримання принципу толерантності також є важливим для формування й розвитку національної культури, яка об'єднує різні етнічні культури на засадах взаємної поваги, визнання цінності різних форм самовираження людини. На думку політолога І. Ю. Кушніренка, з соціальної точки зору, толерантність – «це активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. З психологічної точки зору, толерантність – це осмислене допущення суб'єктом будь-чого, з чим він не згоден; це добровільне стримування вчинення перепон засудженому «Іншому» при умові, що у суб'єкта є можливість вчинити йому опір, є можливість зашкодити вільному самовираженню «Іншого». Толерантність залишається моральною «межею» формування досвіду взаємодії та взаємовпливу людей» [3]. Г. Х. Яворська і Е. В. Ларіна, розглядаючи концепт «толерантність» з позицій прагмалінгвістики, зазначають, що «толерантність, як і ввічливість,

використовується для встановлення гармонійних міжособистісних відносин між комунікантами» [5, с. 104].

Оскільки толерантність є інструментом рішення проблем, що виникають в процесі комунікації, необхідним елементом культурної та мовної компетентності визнається мовна толерантність, яка, за визначенням О. Г. Кудрявцева, складає сукупність вербальних і невербальних засобів спілкування, використовуваних індивідом при взаємодії з людиною або групою людей, що так чи інакше відрізняються від нього [2, с. 8]. У соціумі відбувається переосмислення деяких правил спілкування, принципів етикету, і це стосується, зокрема, комунікації з людьми, які мають певні фізичні або психічні особливості, специфічні життєві потреби. Норми мовного спілкування, що реалізують принцип толерантності, виробляються в практиці мовної комунікації, нерідко стаючи предметом обговорення та дискусій на різних Інтернет-форумах, де збираються люди, об'єднані спільними проблемами, і фахівці, які допомагають їм вирішувати ці проблеми. На таких форумах можна знайти міні-словники з рекомендаціями щодо того, як слід називати, наприклад, глухих, сліпих або людей, що страждають на ті чи інші захворювання.

Своєрідним узагальненням такого роду рекомендацій стала книга М. Бобильової «Мы так говорим. Обидные слова и как их избежать: книга о корректной лексике» [1]. Її авторка – журналіст, співробітник видання «Такие дела», учасник онлайн-проектів «Мы так не говорим» і «Поэтика феминизма». Поміж іншим М. Бобильова пише про стигматизовані групи, гендерну нерівність, насилля, права ЛГБТ, цікавиться мовою та її зв'язком із соціальними явищами та проблемами. Пояснюючи мету створення книги, авторка пише: «Привычный нам язык – это часто язык вражды. Многие люди – и особенно СМИ – спокойно говорят и пишут “бомж”, “колясочник”, “прикован к постели”, “шизофреник”, “трансгендер”, действительно не имея в виду ничего плохого. Но эти и многие другие слова уже стали обидными: они отражают пренебрежительное отношение общества к самым разным группам людей, которые в чем-то “не такие, как все”. Мы убеждены, что язык, если и не определяет сознание, то точно на него влияет. Поэтому в своих попытках изменить общество мы хотели использовать язык, который поможет это сделать. Мы уверены, что то, как мы говорим, влияет на наше отношение к предмету. Поэтому мы решили создать глоссарий корректной лексики» [1, с. 11–12]. І незважаючи на те, що далі М. Бобильова зауважує, що це не справжній словник, а, скоріше, запрошення до дискусії, основна частина книги побудована саме як словник, до того ж словник нормативний, що містить рекомендації, як говорити не варто, які слова і словосполучення краще використовувати в тих або тих ситуаціях під час спілкування російською мовою.

Лексика книги складається з п'яти тематичних розділів: 1) захворювання та обмеження, 2) психічні розлади, 3) соціально вразливі групи, 4) ЛГБТ+ та 5) секс. Перед кожним розділом є невелика вступна

частина, і для кожного слова або виразу в стовпці «не варто» указано три ступеня «неправильності»: 1) неправильно (екстремальний ступінь, тобто слово вживається помилково або суперечить реальності), 2) некоректно (образливе, неповажне, застаріле або патологізуюче слово), 3) можна інакше (в цілому слово чи вираз є толерантним, але є ще більш ввічливий і правильний варіант). Наприклад, словосполучення «смена пола» (рос.) визнано абсолютно некоректним, як альтернативу йому запропоновано використовувати вирази «трансгендерный переход, транзишн» тощо [1, с. 167–168]. У багатьох випадках рекомендації супроводжуються коментарями фахівців у відповідних галузях: психологів, психотерапевтів, журналістів, суспільних діячів. Книга М. Бобильової, за її власним визначенням, спрямована на формування так званої «нової етики» – правил спілкування між чоловіками й жінками, начальниками й підлеглими, студентами й викладачами, тобто взагалі між людьми, що наділені владою різною мірою. Ця книга є, мабуть, першим виданням, що узагальнює досвід використання «коректної лексики», адресованим масовому читачу. Можна припустити, що воно буде затребуваним, а певна частина мовців прийме викладені рекомендації та буде орієнтуватися на них у мовленнєвій практиці. У зв'язку з цим завдання мовознавців убачаємо в тому, щоб проаналізувати, якою мірою пропоновані зміни відповідають загальним закономірностям розвитку мови та яким чином вони можуть модифікувати лексико-семантичну і стилістичну підсистему мови.

Ціла низка рекомендацій щодо усунення «некоректних» слів і виразів передбачає заміну корінної лексики запозиченими словами або новоутвореннями від слів іншомовного походження, що спостерігається, зокрема, в наведеному вище прикладі. Пропонується замість слова *самоубийство* вживати *суицид*, замість *больной* – *пациент* і т. ін. Такі заміни в багатьох випадках будуть неточними, оскільки, наприклад, згідно словниковому тлумаченню, *пациент* – це не просто хворий (*больной*), а хворий, що лікується у лікаря. Отже, якщо людина хворіє, але її не лікує лікар, то її не можна назвати пацієнтом. Неточний підбір еквівалентного слова або словосполучення вбачаємо також у порадах уживати словосполучення *слабослышающий человек* замість слова *глухой*; *человек, пользующийся жестовым языком*, – замість *немой*; *человек с нарушением зрения* замість *слепой* (порушення зору не завжди призводять до сліпоті) та ін.

Застереження уникати деяких слів стосується, зокрема, таких лексем, як *олигофрен*, *дебил*, *идиот*, *кретин* (пропонується замінити їх на словосполучення *человек с ментальными особенностями*), *паранойя* (рекомендовано: *тревога* чи *параноидальный синдром*). Але ці рекомендації потребують уточнення щодо сфери функціонування таких слів, оскільки, крім розмовно-побутового уживання, у якому вони набули негативних конотацій, ці слова належать до сфери фахового спілкування медиків, де навряд чи можна вважати доцільним заміну термінів на словосполучення з

вельми розмитим змістом, бо ментальними особливостями можна позначити дуже різні речі.

У багатьох випадках пропоновані в книзі номінації є словосполученнями, які, на думку автора, мають замінити однослівні найменування: *аутизм – расстройство аутистического спектра, невротик – человек с невротическим расстройством, алкоголик – человек с алкогольной зависимостью, эпилептик – человек с эпилепсией* тощо. Такі заміни суперечать закону економії мовних зусиль, дією якого можна пояснити утворення в розмовному мовленні універбів (*колясочник, эпилептик* і т. п.), дериватів с усіченням основи (*нелегал < нелегальный*), субстантиватів з елімінацією означуваного іменника. Пропоновані словосполучення нерідко містять у своєму складі похідні від табуйованих слів, визнаних недостатньо «коректними» (*инвалид – человек с инвалидностью*), отже все одно відсилають до них, а це ставить під сумнів твердження щодо того, що вони є більш прийнятними у спілкуванні.

Серед рекомендованих номінацій чимало канцеляризмів, доречних в офіційному спілкуванні, але таких, що не відповідають стилістиці невимушеного спілкування, наприклад *дети, оставшиеся без попечения родителей* (замість *дети-сироты*), *человек с инвалидностью по слуху* та ін. Розширюється сфера використання деяких вузькоспеціальних термінів, незрозумілих більшості людей, що не стикалися з відповідними проблемами, таких, як *дети с буллёзным эпидермолизом, люди с несовершенным остеогенезом, человек с боковым амиотрофическим склерозом* [1, с. 82–98] тощо.

Зауважимо, що пропоновані зміни у вживанні лексики, маркованої як коректна / некоректна, є не просто теоретичним конструктом, вони базуються на спостереженнях за реальною мовленнєвою практикою деяких суспільних груп, для яких ця лексика є актуальною через ті або ті життєві обставини. Відповідні інновації спрямовані на те, щоб впровадити принцип толерантності в повсякденне спілкування, зменшити конфліктність у суспільстві. Але ці зміни, у випадку лояльного ставлення суспільства до них, якщо не обмежувати їх ані соціальними групами, яким адресовані приписи автора, ні сферою функціонування рекомендованої лексики, поступово змінюють розподіл мовних засобів, що склався у стилістичній системі російської мови, певною мірою стираючи межі між окремими групами розмовної, спеціальної й канцелярської лексики.

Література

1. Бобылёва М. Мы так говорим. Обидные слова и как их избежать: книга о корректной лексике. Москва: Изд-во АСТ, 2021. 224 с.
2. Кудрявцев А. Г. Языковая толерантность как элемент культурной компетентности. *Вестник государственного гуманитарного университета. Филологические науки*. 2011. № 4. С. 8–12.

3. Кушніренко І. Ю. Культура толерантності на сучасному етапі розвитку суспільства. VI *Международная научно-практическая конференция «Образовательный процесс: взгляд изнутри»* (17–18 декабря 2013г.). URL: http://www.confcontact.com/2013-obrazovatelnij-process/5_kushnirenko.htm.

4. Швецова А. В., Стулова І. М. Толерантність як фактор розвитку національної культури. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 114. С. 89–91.

5. Яворська Г. Х., Ларіна Е. В. Мовна толерантність у контексті соціально-гуманітарних наук. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2016. № 20. Т. 1. С. 103–106.